

Η διοίκηση των επιχειρήσεων και η αναζήτηση ενός θεωρητικού πλαισίου παρακολούθησης των οικονομικών, πολιτικών και κοινωνικών εξελίξεων

Βασίλης Ρουσόπουλος
ΤΕΙ Λάρισας

Περίληψη

Για τη διοίκηση μίας επιχείρησης απαιτούνται εκτός από τις γνώσεις της ειδικότητας και του ειδικού περιβάλλοντος δραστηριότητας της επιχείρησης και γενικές γνώσεις των σχέσεων και των εξελίξεων του συνολικού οικονομικού, πολιτικού και κοινωνικού περιβάλλοντος.

Υπάρχουν δύο δρόμοι παρακολούθησης και αξιολόγησης των γενικών οικονομικών, πολιτικών και κοινωνικών εξελίξεων. Ο ένας δρόμος είναι αυτός της Οικονομικής των Επιχειρήσεων που από το 1960 και μετά προσπαθεί να διατυπώσει αντίστοιχες θεωρίες, χωρίς επιτυχία.

Ο άλλος δρόμος είναι αυτός της Πολιτικής Οικονομίας και της Κοινωνιολογίας, όπου αντίστοιχες προσπάθειες ερμηνείας των εξελίξεων γίνονται πάνω από δύο αιώνες. Στις επιστήμες αυτές υπάρχουν σήμερα 3 θεωρητικές κατευθύνσεις που ασχολούνται με τις δομικές σχέσεις και τις μεταβολές μεταξύ οικονομίας, πολιτικής και κοινωνίας:

- 1) Οι θεωρίες των Karl Marx και Friedrich Engels.
- 2) Η κοινωνιολογία του Max Weber.
- 3) Η θεωρία των θεσμικών μεταβολών του Douglass North.

Οι προσπάθειες στα πλαίσια της Οικονομικής των επιχειρήσεων μπορούν να χαρακτηριστούν ως προσπάθειες επανακάλυψης του τροχού. Αλλά και ο δεύτερος δρόμος δεν είναι στρωμένος με ροδοπέταλα. Δύο είναι τα μεγάλα προβλήματα: α) Οι διάφορες θέσεις ερμηνείας των σχέσεων και των εξελίξεων πρέπει να συγκριθούν και να ξεδιαλεχθούν, ώστε να προκύψει ένα ενιαίο πλαίσιο ερμηνείας και β) ο μεγάλος βαθμός αφαίρεσης των θεωριών πρέπει να μειωθεί, ώστε να προκύψει μία πρακτική θεωρία.

Λέξεις κλειδιά: Θεωρία των Θεσμών, Θεωρία της Ιστορίας, Οικονομικοί – Πολιτικοί – Κοινωνικοί Θεσμοί.

JEL M10, M16

1. Εισαγωγή: Απαιτούμενες γνώσεις για τη διοίκηση μίας επιχείρησης

Για τη διοίκηση μίας επιχείρησης ενός σχετικού μεγέθους, που δραστηριοποιείται μάλιστα σε ξένες πολιτιστικές περιοχές και παρουσιάζουν μία δυναμική ανάπτυξης και μεταβολών, απαιτούνται, εκτός των γνώσεων ειδικότητας και του ειδικού περιβάλλοντος δραστηριότητας της επιχείρησης, και γνώσεις των δομικών σχέσεων και μεταβολών του συνολικού οικονομικού, πολιτικού και κοινωνικού περιβάλλοντος, με δύο λόγια του κοινωνικού γίνεσθαι.

Η επιστήμη της Διοίκησης των Επιχειρήσεων έχει φτάσει σε ένα μεγάλο βαθμό ωρίμανσης. Υπάρχουν αξιόπιστες θεωρίες για τη στήριξη των αποφάσεων σε κάθε πτυχή της οικονομικής δραστηριότητας και στοχαστικά μοντέλα αριστοποίησης για διάφορους τομείς της παραγωγικής και εμπορικής διαδικασίας, που λαμβάνουν υπόψη και τις ιδιαίτερες συνθήκες και μεταβολές της αγοράς και της συνολικής οικονομίας.

Υπάρχει όμως ένα έλλειμμα στην ύπαρξη ενός κατάλληλου θεωρητικού σχήματος για την παρακολούθηση, αξιολόγηση και ενδεχομένως πρόβλεψη τυχόν ραγδαίων και μερικές φορές απότομων μεταβολών του γενικού

πολιτιστικού περιβάλλοντος, που δεν εμπίπτουν στις στοχαστικές μεταβολές. Επικείμενες μεταβολές που πρέπει ληφθούν σοβαρά υπόψη σε κρίσιμες αποφάσεις, ιδιαίτερα σε αποφάσεις του τόπου εγκατάστασης των επιχειρήσεων, επέκτασης των επενδύσεων, συνεργασίας με τοπικές επιχειρήσεις κ.ά., αποφάσεις που δεσμεύουν μακροπρόθεσμα τις επιχειρήσεις ή διορθώνονται με μεγάλο κόστος και ζημίες.

Ένα τέτοιο ερμηνευτικό σχήμα πρέπει να μπορεί να ερμηνεύει ορισμένα σύγχρονα φαινόμενα και να μας καθιστά ικανούς να διαμορφώνουμε γνώμη για την μελλοντική τους πορεία και εξέλιξη. Τέτοια θέματα είναι π.χ. οι μελλοντικές τάσεις της παγκοσμιοποίησης και της προστασίας του περιβάλλοντος. Αλλά και ειδήσεις από τα ψηλά των εφημερίδων, όπως: Ο σχηματισμός συνδικάτων στην Κίνα, και ένας πιθανός εκδημοκρατισμός. Η σταθερότητα των δημοκρατιών στην Αφρική και η εξέλιξη των φυλετικών συγκρούσεων. Καλλιστεία στην Αίγυπτο αλλά και η αντίθετη τάση στην Τουρκία για άρση της απαγόρευσης της μαντίλας σε ορισμένους χώρους. Το μέλλον των κεντροαριστερών κυβερνήσεων στη Λατινική Αμερική κ.λπ. κ.λπ. Εννοείται ότι ένα τέτοιο σχήμα δεν ενδιαφέρει μόνο τα στελέχη των επιχειρήσεων αλλά και τους φορείς της πολιτικής εξουσίας και διαφόρων κοινωνικών οργανώσεων όπως και κάθε σκεπτόμενο άνθρωπο.

2. Οι δύο δρόμοι παρακολούθησης των γενικών οικονομικών, πολιτικών και κοινωνικών εξελίξεων

2.1. Ο δρόμος της Οικονομικής των Επιχειρήσεων

Τη δεκαετία του 1960 η αμερικανική Οικονομική των Επιχειρήσεων άρχισε να ασχολείται με το σχετικό πρόβλημα για να δώσει ένα θεωρητικό στήριγμα στις αποφάσεις των πρώτων πολυεθνικών, που μέχρι τότε η δραστηριότητά τους περιοριζόταν στη μεγάλη εσωτερική αγορά.

Οι πρώτες θεωρίες ήταν μία καταγραφή των παραγόντων επίδρασης, όπως συνήθως διακρίνονται στις κοινωνικές επιστήμες: στην οικονομική, πολιτική, στη νομική επιστήμη και στην κοινωνιολογία συνήθως κατά χώρα ή περιοχή πολιτισμού (J. Mc Carthy 1975).

Σε μία άλλη κατεύθυνση έγιναν προσπάθειες σύλληψης του γενικού περιβάλλοντος με βάση τη συστημική θεωρία, με υποδιαίρεσεις όπως οικονομικό, κοινωνικό, οικογενειακό, θρησκευτικό, εκπαιδευτικό και πολιτικό σύστημα. Από την προσπάθεια αυτή έλλειπαν οι σχέσεις μεταξύ των στοιχείων των συστημάτων και η δυναμική της εξέλιξής τους (C.W. Skinner 1964, J. Fayerweather 1969).

Σε μία τρίτη και τελευταία μέχρι στιγμής φάση διατυπώθηκαν θεωρίες αλληλεπίδρασης μεταξύ επιχείρησης και γενικού περιβάλλοντος, όπου η επιχείρηση εκλαμβάνεται ως ένα ανοικτό σύστημα. Ένα από τα πλέον εξελιγμένα μοντέλα της κατηγορίας αυτής είναι το μοντέλο των στρωμάτων του E. Dülfer (1991/1997, σ. 259 επ.), που παρουσιάσαμε σε ένα προηγούμενο συνέδριο. Το μοντέλο του Dülfer διακρίνει 5 επίπεδα περιβάλλοντος που μαζί με την επιχείρηση και το επίπεδο του ειδικού περιβάλλοντος της επιχείρησης έχουν ως εξής:

Επιχείρηση και Διοίκηση

Ειδικό περιβάλλον δραστηριότητας της επιχείρησης

1. Νομικοί και πολιτικοί κανόνες
2. Κοινωνικές σχέσεις και δεσμοί
3. Πολιτιστικά εξαρτώμενες αξίες
4. Κατάσταση πρόσληψης της πραγματικότητας και τεχνολογίας και
5. Φυσικά δεδομένα

Η διάταξη των στρωμάτων λαμβάνει υπόψη της, ότι μακροπρόθεσμα (εξελικτικά) κάθε στρώμα επιδρά στο αμέσως ανώτερό του και οι επιδράσεις γίνονται από κάτω προς τα επάνω. Από την άλλη πλευρά υπάρχουν και σχέσεις ανάδρασης ενός στρώματος στο αμέσως παρακάτω. Τέλος υπάρχει και μία άμεση επίδραση όλων των παραγόντων όλων των στρωμάτων στην επιχείρηση.

Κατά τον Dülfer το μοντέλο των στρωμάτων συλλαμβάνει και δείχνει, εκτός από τις πολιτιστικές διαφορές στις διάφορες πολιτιστικές περιοχές σε μία δεδομένη στιγμή, και την αδιάκοπη μεταβολή του πολιτισμού. Επίσης ισχυρίζεται, ότι με το μοντέλο θα μπορούσαν να παρατηρηθούν, ως προειδοποιητικά σήματα, οι τάσεις εξέλιξης στα κατώτερα στρώματα του μοντέλου, που προηγήθηκαν της πολιτικής επανάστασης στο Ιράν και των αλλαγών στις χώρες του υπαρκτού σοσιαλισμού (σ. 267 επ.).

Στο άρθρο μας ελέγξαμε το μοντέλο στις δύο αυτές και σε ορισμένες άλλες περιπτώσεις και δείξαμε, ότι το μοντέλο των στρωμάτων δεν μπορεί να προβλέψει αλλαγές του πολιτιστικού περιβάλλοντος. Οι εξελίξεις δεν υπακούουν στις αλληλεπιδράσεις μεταξύ δύο μόνο γειτονικών στρωμάτων: α) οι κινήσεις είναι παλινδρομικές με άλματα περισσότερων του ενός στρωμάτων, β) επιπλέον δεν υπάρχουν συνδέσεις μεταξύ θεσμών και φαινομένων εντός ενός και του αυτού στρώματος. Για τους λόγους αυτούς η δημιουργία στρωμάτων, κατά τη γνώμη μας, στερείται νοήματος (V. Roussopoulos 2006).

Γενικά από τις θεωρίες στα πλαίσια της Οικονομικής των Επιχειρήσεων αποκομίσαμε την εντύπωση, ότι μπορούν να χαρακτηριστούν ως προσπάθειες επανακάλυψης του τροχού. Διότι στην Πολιτική Οικονομία και την Κοινωνιολογία υπάρχουν θεωρίες σύνδεσης του οικονομικού, πολιτικού και κοινωνικού γίγνεσθαι εδώ και πάνω από δύο αιώνες, που πρέπει να ληφθούν υπόψη πριν από τη διατύπωση μίας νέας θεωρίας επί του αυτού αντικειμένου.

2.2. Ο δρόμος της Πολιτικής Οικονομίας και της Κοινωνιολογίας

Στις Κοινωνικές Επιστήμες γενικά υπάρχουν σήμερα 3 θεωρητικές κατευθύνσεις, που ασχολούνται με τις δομικές σχέσεις και τις μεταβολές μεταξύ Οικονομίας, Πολιτικής και Κοινωνίας:

- 1) Η θεωρία του ιστορικού υλισμού των Karl Marx – Friedrich Engels.
- 2) Οι κοινωνιολογικές απόψεις του Max Weber, και
- 3) Η θεωρία των θεσμικών μεταβολών του Douglass North.

Οι θεωρίες αυτές αναφέρονται και ως θεωρίες των Θεσμών ή θεωρίες της Ιστορίας. Ιστορία με την έννοια όχι μόνο του παρελθόντος αλλά που περιλαμβάνει και τη σύγχρονη, τρέχουσα επικαιρότητα, όπως ενδεχομένως και τις τάσεις και πιθανές εξελίξεις στο άμεσο μέλλον.

2.2.1 Η θεωρία του ιστορικού υλισμού των Karl Marx και Friedrich Engels

Τον 19ο αιώνα η καπιταλιστική τάξη πραγμάτων είχε ολοκληρωθεί και παρά τις υποσχέσεις του «Πλούτου των Εθνών» συνοδεύτηκε από εξαθλίωση των ανθρώπων. Υπό τις συνθήκες αυτές υπήρξαν αντιδράσεις προς το δόγμα του φιλελευθερισμού και κινήσεις σοσιαλιστών για κοινωνικές μεταρρυθμίσεις ή και ανατροπή και αντικατάσταση του καπιταλιστικού συστήματος.

Οι γερμανοί Karl Marx (1818 – 1883) και Friedrich Engels (1820 – 1895) διατύπωσαν τη θεωρία του ιστορικού υλισμού, σύμφωνα με την οποία ο τρόπος παραγωγής είναι η βάση της κοινωνικής τάξης πραγμάτων. Η πρότασή τους ήταν η κατάργηση της ατομικής ιδιοκτησίας και η αντικατάσταση της αγοράς από τον κεντρικό προγραμματισμό. Η εφαρμογή των θεωριών των Marx – Engels μετά την Οκτωβριανή Επανάσταση στη Ρωσία το 1917 και μετά τον 2° παγκόσμιο πόλεμο στην Κίνα και τις άλλες χώρες της Ανατολικής Ευρώπης οδήγησε μετά από μία περίοδο επιτυχημένης εκτατικής ανάπτυξης στη κατάρρευση του συστήματος του υπαρκτού σοσιαλισμού. Εδώ όμως το ενδιαφέρον μας στρέφεται αποκλειστικά στη θεωρία της Ιστορίας των Marx – Engels, όπου βέβαια είναι προς εξέταση, εάν και σε ποια σημεία θίγεται από την αποτυχία του σοσιαλιστικού εγχειρήματος.

Σύμφωνα με την υλιστική αντίληψη της ιστορίας αφετηρία είναι η διαδικασία της υλικής παραγωγής. Οι υποστηρικτές της ιδεαλιστικής

θεωρίας βλέπουν στην ιστορία μονάχα την πολιτική δράση των ηγετών και των κρατών, τους θρησκευτικούς και κάθε είδους θεωρητικούς αγώνες. Γι' αυτό δίνουν απλώς μία ιστορία των ιδεών της εποχής αποσπασμένη από τα γεγονότα και την πρακτική εξέλιξη, που αποτελούν τη βάση αυτών των ιδεών (Marx - Engels 1845-46/χ.Χ, σ. 87 επ.).

Οι Marx και Engels επέφεραν μία περιοδικότητα της ιστορικής εξέλιξης με κριτήριο τη μορφή ιδιοκτησίας στα μέσα παραγωγής κάθε περιόδου. Από τη μορφή ιδιοκτησίας στα μέσα παραγωγής προκύπτουν οι κοινωνικές τάξεις. Η εξέλιξη δεν προέρχεται απλώς από τη φυσική τάση των μεμονωμένων ανθρώπων για βελτίωση της ζωής τους, όπως στον Adam Smith, αλλά από την πάλη των τάξεων. Το κράτος είναι ταξικό κράτος και όργανο κυριαρχίας, οι ιδέες είναι συνάρτηση των οικονομικών σχέσεων και η εξέλιξη συντελείται μέσω των αντιφάσεων μεταξύ της ανάπτυξης των παραγωγικών δυνάμεων εντός ενός σταδίου και των παραγωγικών σχέσεων (= σχέσεων ιδιοκτησίας) του σταδίου αυτού. Η εμφανής πλευρά των αντιφάσεων εκδηλώνεται με την όξυνση της πάλης των τάξεων: «Η ιστορία κάθε κοινωνίας μέχρι σήμερα είναι ιστορία ταξικών αγώνων» (Marx - Engels 1848/χ.Χ, σ. 52).

Το περιεχόμενο της θεωρίας του ιστορικού υλισμού ο Marx (1859/1956, σ. 6 επ.) συνοψίζει ως εξής: «Στην κοινωνική παραγωγή της ζωής τους, οι άνθρωποι έρχονται σε καθορισμένες, αναγκαίες, ανεξάρτητες από τη θέλησή τους σχέσεις, σε παραγωγικές σχέσεις που αντιστοιχούν σε μία ορισμένη βαθμίδα ανάπτυξης των υλικών παραγωγικών τους δυνάμεων. Το σύνολο αυτών των παραγωγικών σχέσεων αποτελεί την οικονομική διάρθρωση της κοινωνίας, την πραγματική βάση, που πάνω της υψώνεται ένα νομικό και πολιτικό εποικοδόμημα και στην οποία αντιστοιχούν ορισμένες μορφές κοινωνικής συνείδησης. Ο τρόπος παραγωγής της υλικής ζωής καθορίζει την κοινωνική, πολιτική και πνευματική πορεία (προτσές) της ζωής γενικά. Δεν είναι η συνείδηση των ανθρώπων που καθορίζει το είναι τους, μα αντίθετα το κοινωνικό είναι τους καθορίζει τη συνείδησή τους. Σε μία ορισμένη βαθμίδα της εξέλιξής τους, οι υλικές παραγωγικές δυνάμεις της κοινωνίας έρχονται σε αντίφαση με τις υπάρχουσες παραγωγικές σχέσεις ή - πράγμα που αποτελεί μονάχα τη νομική γι' αυτό έκφραση - με τις σχέσεις ιδιοκτησίας, μέσα στις οποίες είχαν κινηθεί ως τώρα. Από μορφές ανάπτυξης των παραγωγικών δυνάμεων οι σχέσεις αυτές μεταβάλλονται σε δεσμά τους. Τότε έρχεται μία εποχή κοινωνικής επανάστασης. Με την αλλαγή της οικονομικής βάσης ανατρέπεται αργότερα ή γοργότερα ολόκληρο το τεράστιο εποικοδόμημα».

Αυτό είναι το περιεχόμενο της θεωρίας Βάσης - Εποικοδομήματος, που δείχνει τις σχέσεις της οικονομίας με όλες τις άλλες εκφράσεις του πολιτισμού. Η διατύπωση αυτή εκλήφθηκε ως μονόπλευρη επίδραση της βάσης στο εποικοδόμημα. Ο Engels αργότερα (1890) τόνισε με κατηγορηματικό τρόπο την αλληλεπίδραση βάσης - εποικοδομήματος:

«Σύμφωνα με την υλιστική ερμηνεία της ιστορίας ο καθοριστικός παράγοντας στην ιστορία είναι, σε τελευταία ανάλυση, η παραγωγή και η αναπαραγωγή της πραγματικής ζωής... Η οικονομική κατάσταση είναι η βάση, αλλά τα διάφορα στοιχεία του εποικοδομήματος - οι πολιτικές μορφές της ταξικής πάλης και τα αποτελέσματά της - οι θεσμοί που δημιουργούνται από τη στιγμή που κερδίστηκε η μάχη από τη νικήτρια τάξη κ.λπ. - οι νομικές μορφές και μάλιστα οι αντανάκλασεις όλων αυτών των πραγματικών αγώνων στον εγκέφαλο όσων συμμετέχουν, οι πολιτικές θεωρίες, οι νομικές, οι φιλοσοφικές, οι θρησκευτικές συλλήψεις και η μεταγενέστερη ανάπτυξή τους σε δογματικά συστήματα, ασκούν επίσης την επενέργειά τους πάνω στο ρεύμα των ιστορικών αγώνων και σε πολλές περιπτώσεις, καθορίζουν αποφασιστικά τη μορφή του».

Τα στάδια εξέλιξης κατά τον Marx (1859/χ.Χ, σ. 8) είναι σε γενικές γραμμές ο ασιατικός, ο αρχαίος, ο φεουδαρχικός και ο σύγχρονος αστικός τρόπος παραγωγής. Η μεταβολή των κοινωνιών γίνεται σύμφωνα με τους νόμους της διαλεκτικής που είναι: α) Ο νόμος της μεταβολής των ποσοτικών αλλαγών σε ποιοτικές αλλαγές και αντίθετα. β) Ο νόμος της ενότητας και της πάλης των αντιθέσεων, που θεωρείται ως ο βασικός νόμος

της διαλεκτικής και γ) Ο νόμος της άρνησης σύμφωνα με τον οποίο η εξέλιξη είναι μία ανώτερη εξέλιξη (Schütz κ.ά. 1967/1985, σ. 186 επ.).

2.2.2. Οι κοινωνιολογικές απόψεις του Max Weber

Η κοινωνιολογία του Max Weber, που μας ενδιαφέρει εδώ, εξετάζει τις σχέσεις οικονομίας, πολιτικής και κοινωνίας. Ο Max Weber είναι ιδιαίτερα γνωστός για το έργο του «Η προτεσταντική ηθική και το πνεύμα του καπιταλισμού» (1904/5), που είναι μία ανατροπή της θέσης του Marx: Δεν ήταν ο καπιταλισμός η αιτία της θρησκευτικής μεταρρύθμισης του Λούθηρου και του Καλβίνου, αλλά η θρησκευτική μεταρρύθμιση προκάλεσε την ανάπτυξη του δυτικού καπιταλισμού. Στο τέλος του βιβλίου του σχετικοποιεί την αρχική του θέση: «Επίσης όμως θα ήταν ακόμη αναγκαίο να ερευνησουμε, πως ο προτεσταντικός ασκητισμός επηρεάστηκε με τη σειρά του στην εξέλιξη και στην ιδιομορφία του από το σύνολο των κοινωνικών όρων του πολιτισμού και ιδιαίτερα των οικονομικών... Αλλά σκοπός μου φυσικά δεν είναι να βάλω στη θέση μίας μονόπλευρης «ματεριαλιστικής» μία το ίδιο μονόπλευρη ιδεαλιστική αιτιακή εξήγηση του πολιτισμού και της ιστορίας. Και οι δύο είναι εξίσου δυνατές, αλλά καθεμία, αν δεν χρησιμεύει σαν προεργασία αλλά σαν συμπέρασμα μίας έρευνας, υπηρετεί ισότιμα λίγο την ιστορική αλήθεια (σ. 159 επ.).

Αργότερα το 1910 αντιτίθεται εκ νέου στη θέση του μαρξισμού, ότι η ανάπτυξη των παραγωγικών δυνάμεων είναι η αιτία της κοινωνικής εξέλιξης. Απευθυνόμενος προς τα μέλη της Κοινωνιολογικής Εταιρίας της Γερμανίας είπε: «Θα ήθελα να διαμαρτυρηθώ για τη δήλωση που έκανε κάποιος από τους ομιλητές, υποστηριζόμενος, ότι ένα φαινόμενο στο χώρο της τεχνολογίας ή στο χώρο της οικονομίας, μπορεί να είναι η απόλυτη ή η μοναδική αιτία κάποιου άλλου φαινομένου. Αν παρατηρήσουμε τις αιτιατές σειρές των κοινωνικών φαινομένων θα διαπιστώσουμε, ότι αυτές περνούν άλλοτε από τον τεχνικό, στον οικονομικό κι από εκεί στον πολιτικό χώρο, άλλοτε από τον πολιτικό, στο θρησκευτικό κι από εκεί στον οικονομικό και άλλοτε πάλι κάπως διαφορετικά. Δεν υπάρχει ούτε μία στιγμή εφησυχασμού. Κατά τη γνώμη μου η άποψη του ιστορικού υλισμού, που συχνά υποστηρίζει ότι το οικονομικό στοιχείο αποτελεί από μία άποψη, τον κρίκο στην αλυσίδα των αιτιών, έχει τελείως απορριφθεί σαν επιστημονική πρόταση (1910, σ. 456).

Το 1915 ξεκαθάρισε τη σχέση ιδεαλισμού – υλισμού με τη θέση περί πρωτοκαθεδρίας του ιδεαλισμού: Συμφέροντα (υλικά και ιδεατά) και όχι ιδέες καθορίζουν άμεσα τη δράση των ανθρώπων. Αλλά: «οι κοσμοεικόνες», που διαμορφώθηκαν από τις ιδέες, καθόρισαν πολύ συχνά όπως τα κλειδιά της σιδηροδρομικής γραμμής τις τροχιές, στις οποίες η δυναμική των συμφερόντων προωθούσε τη δράση (σ. 252).

Πυρήνας όμως της θεωρίας του Max Weber φέρεται να είναι η διαδικασία της ορθολογικοποίησης: Υπάρχει μία τάση ορθολογικοποίησης στην παγκόσμια ιστορία σε διάφορους τομείς της κοινωνίας (οικονομία, πολιτική, γραφειοκρατία, θρησκεία κ.λπ.). Η άνοδος του ορθολογικού καπιταλισμού στη Δυτική Ευρώπη οφείλεται σε μία συγκυριακή συνύπαρξη της ορθολογικότητας σε διάφορους επιμέρους τομείς, όπως ορθολογική οργάνωση της εργασίας, του κράτους, του δικαίου, της επιστήμης, της τεχνολογίας και του ήθους στον τρόπο ζωής (1923/1991, σ. 269 επ.).

Για το σύνολο των θέσεών του ο Max Weber αποτελεί τον αντίποδα του Marx και χαρακτηρίστηκε μάλιστα ως ο Marx της αστικής τάξης.

2.2.3. Η θεωρία των θεσμικών μεταβολών του Douglass North

2.2.3.1. Η Νέα Θεσμική Οικονομική

Η θεωρία των θεσμικών μεταβολών του Douglass North είναι μία σύνθεση επιμέρους θεωριών, που διατυπώθηκαν στα πλαίσια της αμερικανικής Νέας Θεσμικής Οικονομικής. Η Νέα Θεσμική Οικονομική ξεκινάει με τον ορθολογικό άνθρωπο, που υπολογίζει στις δραστηριότητές του αναμενόμενο κόστος και όφελος. Με αφετηρία τον ορθολογικό άνθρωπο εξετάζει α) τη λειτουργία των θεσμών αλλά και β) το σχηματισμό και τις μεταβολών των θεσμών. Η προσέγγιση αυτή ονομάζεται μεθοδολογικός

ατομισμός, η σχολή αποκαλείται Νέα Θεσμική Οικονομική και είναι σήμερα η κυρίαρχη σχολή στη θεωρία των θεσμών.

Οι ρίζες της Νέας Θεσμικής Οικονομικής βρίσκονται στον John R. Commons, που θεωρούσε την οικονομική συναλλαγή ως βασική μονάδα ανάλυσης (O. Williamson 1985, σ. 187). Χρονολογία γέννησης της Νέας Θεσμικής Οικονομικής θεωρείται το άρθρο του R. Coase «Η φύση της επιχείρησης» (1937), όπου εξετάζεται το πρόβλημα της κάθετης ή οριζόντιας επέκτασης των επιχειρήσεων. Η εξέλιξη εξαρτάται από το κόστος χρησιμοποίησης του μηχανισμού της αγοράς προς το κόστος οργάνωσης μίας συναλλαγής εντός της επιχείρησης (σ. 395 επ.).

Η καμπή όμως ήρθε τη δεκαετία του 1960. Σε μία πληθώρα δημοσιεύσεων εξετάστηκαν οι επιδράσεις των νομικών θεσμών και των συναλλακτικών ηθών στην κατανομή της εργασίας και την οικονομική ανάπτυξη. Δύο ήταν οι έννοιες - κλειδιά: το κόστος συναλλαγών (που αντικατέστησε τον όρο «κόστος της αγοράς») και τα ιδιοκτησιακά δικαιώματα. Το κόστος συναλλαγών περιλαμβάνει το κόστος πληροφόρησης, ελέγχου και επιβολής των συμφωνιών. Τα ιδιοκτησιακά δικαιώματα είναι τα δικαιώματα διάθεσης των περιουσιακών στοιχείων, όπως ορίζονται από το νόμο και τα συναλλακτικά ήθη. Κατά την άσκηση και μεταβίβαση ιδιοκτησιακών δικαιωμάτων δημιουργούνται κόστη συναλλαγών, το ύψος των οποίων εξαρτάται από τεχνικούς λόγους (π.χ. έξοδα ελέγχου της παραλαβής) και από τις νομικές και άλλες θεσμικές ρυθμίσεις. Οι ρυθμίσεις των ιδιοκτησιακών δικαιωμάτων και το κόστος συναλλαγών έχουν επίδραση στα κίνητρα των ανθρώπων για αύξηση της κατανομής της εργασίας και των συναλλαγών.

Την ίδια περίοδο ο μεθοδολογικός ατομισμός επεκτάθηκε και σε άλλους τομείς των συναλλαγών: πολιτικών και κοινωνικών. Έτσι διατυπώθηκαν θεωρίες της πολιτικής, της γραφειοκρατίας, των κοινωνικών ομάδων, της οικογένειας κ.λπ. Το φαινόμενο αυτό αποκαλέστηκε οικονομικός «ιμπεριαλισμός».

2.2.3.2. Η Νέα Οικονομική Ιστορία του Douglass North

Το επόμενο βήμα, που είναι σημαντικό για το θέμα μας εδώ, ήταν η σύνθεση των επιμέρους θεωριών κυρίως της θεωρίας του κόστους συναλλαγών, των ιδιοκτησιακών δικαιωμάτων και των πολιτικών επιλογών από τον Douglass North (Nόμπελ 1993) για την ερμηνεία της ιστορικής εξέλιξης. Το θεωρητικό πλαίσιο του Douglass North γνώρισε μία σειρά επανεξετάσεων και σταδιακών βελτιώσεων:

Στο πρώτο βιβλίο «The rise of the Western World» (1973) γραμμένο με τον Robert Thomas εξηγούν τη μεταβολή των θεσμών με τη βοήθεια της νεοκλασικής θεωρίας. Η μεταβολή της σχετικής αφθονίας των δύο συντελεστών, εδάφους και εργασίας, μετέβαλε τη σχετική διαπραγματευτική δύναμη των φορέων τους, που άλλαξε ενδογενώς τα ιδιοκτησιακά δικαιώματα στην εκπνοή του μεσαίωνα.

Στο δεύτερο βιβλίο του (1981) ο North για να εξηγήσει την επιτυχή οικονομική εξέλιξη της Ολλανδίας και της Αγγλίας σε αντίθεση προς τη Γαλλία και την Ισπανία επέκτεινε τη θεωρία του με μία νεοκλασική θεωρία του κράτους: Το κράτος ορίζει τους κανόνες με σκοπό τη μεγιστοποίηση των εσόδων του ηγέτη και της ομάδας του και υπό αυτόν τον περιορισμό θέτει μετά κανόνες τέτοιους, που μειώνουν το κόστος των συναλλαγών. Επίσης για να εξηγήσει τη σταθερότητα και τις μεταβολές των θεσμών συμπεριέλαβε στο ερμηνευτικό του σχήμα μία θεωρία της ιδεολογίας, που εξηγεί συμπεριφορές που αποκλίνουν από τον ατομικιστικό υπολογισμό της νεοκλασικής θεωρίας. Με τη θέση αυτή του North σχετικοποιείται η ισχύς του μεθοδολογικού ατομισμού.

Στο τρίτο του βιβλίο (1990) συμπεριλαμβάνει στο ερμηνευτικό του σχήμα και τις οργανώσεις. Οργανώσεις είναι στον πολιτικό τομέα τα κόμματα, το κράτος κ.λπ., στον οικονομικό τομέα οι επιχειρήσεις, τα συνδικάτα κ.λπ. και στον εκπαιδευτικό τομέα τα σχολεία, τα πανεπιστήμια κ.λπ. Η αλληλεπίδραση μεταξύ θεσμών και οργανώσεων καθορίζει την

κατεύθυνση των θεσμικών αλλαγών. Επιπλέον λαμβάνει υπόψη του εκτός από τους τυπικούς και τους άτυπους θεσμούς, που εξαρτώνται από τον πολιτισμό και την ιστορία.

Τέλος στο επόμενο βιβλίο του (2005) χρησιμοποιεί την έννοια της σκοπιμότητας (intentionality) ως έννοια – κλειδί για την κατανόηση της δράσης των ανθρώπων στη μεταβολή των θεσμών.

Με την ενσωμάτωση στο ερμηνευτικό του σχήμα της πολιτικής του κράτους, της ιδεολογίας και των άτυπων θεσμών η θεωρία του North μετατρέπεται σε μία γενική θεωρία της κοινωνικής εξέλιξης, που μπορεί να σταθεί δίπλα στις μεγάλες θεωρίες των Marx και Max Weber.

3. Τελικές παρατηρήσεις: Τι μέλλει γενέσθαι

Όπως φαίνεται, ένα σχήμα ερμηνείας των οικονομικών, πολιτικών και κοινωνικών εξελίξεων υπερβαίνει των δυνατοτήτων της Οικονομικής των Επιχειρήσεων και μόνο από μία θεωρία των θεσμών ή θεωρία της Ιστορίας μπορεί να αναμένεται.

Αλλά και ο δεύτερος δρόμος δεν είναι στρωμένος με ροδοπέταλα. Δύο είναι τα κύρια προβλήματα κατά την άποψή μας: α) Η ύπαρξη περισσότερων θεωριών με διαμετρικά αντίθετες απόψεις σε βασικά ζητήματα και β) Ο μεγάλος βαθμός αφαίρεσης των θεωριών, που πρέπει να μειωθεί, ώστε οι θεωρίες να έχουν πρακτική αξία. Αυτός είναι και ο σκοπός της εισήγησης: Να εντοπίσει τα προβλήματα και να γνωστοποιήσει ευρύτερα ένα ερευνητικό πρόγραμμα, που άρχισε εδώ και αρκετά χρόνια και ελπίζουμε να υπάρξει σύντομα η δημοσίευση των πρώτων πορισμάτων.

Η πολύπλευρη προσέγγιση ενός αντικειμένου, αναπόφευκτη όσο και ευπρόσδεκτη, ενέχει και τις αντίρροπες δυνάμεις της σύγκρισης, της διαλογής και της σύνθεσης. Μέσω της σύγκρισης και της διαλογής επιδιώκεται να διαπιστωθούν οι διαφορές, τα τυχόν κοινά σημεία και ενδεχόμενα σημεία επαφής των σχολών. Απώτερος σκοπός είναι η αναζήτηση ενός κοινού πλαισίου αναφοράς, ενός ενιαίου θεωρητικού σχήματος, η σύνθεση σε ένα ευρύτερο και ευέλικτο θεωρητικό σχήμα.

Τελειώνοντας θα ήθελα να εκφράσω τις ευχαριστίες μου στον αγαπητό φίλο και συνάδελφο κ. Γιώργο Παπακυρίτη για τον κόπο του να διαβάσει με επιμέλεια τα χειρόγραφα και να κάνει ορισμένες εύστοχες παρατηρήσεις. Εξυπακούεται, ότι τυχόν ακόμη λάθη και παραλείψεις βαρύνουν εξολοκλήρου τον συγγραφέα της εισήγησης.

ΒΙΒΛΙΟΓΡΑΦΙΑ

- Coase Ronald (1937), *The Nature of the Firm*, *Economica*, vol 4, pp 386-405.
- Dülfer Eberhard (1997), *Internationales Management*, 5. Auflage, Oldenburg Verlag München, Wien.
- Engels Friedrich (1890), Γράμμα στον Μπλόχ της 21-22 Σεπτεμβρίου 1890. Στο: Μαρξ-Ενγκελς, *Διαλεχτά Έργα*, Τόμος II, σ. 572 επ.
- Fayerweather John (1969), *International Business Management: A Conceptual Frame Work*, New York et al.
- Mc Carthy Jerome (1975), *Basic Marketing: A Managerial Approach*, 5. Edition, Homewood III.
- Marx Karl - Friedrich Engels (1845/6), *Die deutsche Ideologie*. Ελληνικά: Η γερμανική ιδεολογία, 2^η έκδοση, Gutenberg x.X.
- Marx Karl - Friedrich Engels (1848), *Manifest der Kommunistischen Partei*. Ελληνικά: Το κομμουνιστικό μανιφέστο εκδόσεις Αλφειός, Αθήνα x.X.
- Marx Karl (1859), *Zur Kritik der Politischen Ökonomie*. Ελληνικά: Κριτική της Πολιτικής Οικονομίας. Εκδόσεις «Οικονομικής και Φιλοσοφικής Βιβλιοθήκης», Αθήναι 1956.
- North C. Douglass & Robert Paul Thomas (1973), *The Rise of the Western World. A New Economic History*, Cambridge University Press.
- North C. Douglass (1981), *Structure and Change in Economic History*, W.W. Norton & Company, New York - London.
- North C. Douglass (1990), *Institutions, Institutional Change and Economic Performance*, Cambridge University Press.
- North C. Douglass (2005), *Understanding the process of economic change*, University Presses of California, Columbia and Princeton.
- Roussopoulos Vassilios (2006), Foreign culture environment as a problem in international management: A critical representation of the culture levels model. In: *Management of International Business and Economic Systems Conference Proceedings on CD*, 4-5 Nov., Larissa Greece, ISBN 978-960-87764-3-2.
- Skinner C.W. (1964), *Management of International Production*. HBR, Vol 42, 5 pp. 125-136.
- Schütz Gertrud κ.ά. (1967), *Kleines Politisches Wörterbuch*, 5. Auflage, Dietz Verlag, Berlin (DDR) 1985.
- Weber Max (1904/5), *Die protestantische Ethik and der Geist des Kapitalismus*. In: *Gesammelte Aufsätze zur Religionssoziologie I*, J.C. Mohr (Paul Siebeck) Verlag, Tübingen 1988.
- Weber Max (1910), *Diskussionsrede zu W. Sombarts Vortrag über Technik und Kultur*. Erste Soziologentagung Frankfurt 1910. In: *Gesammelte Aufsätze zur Soziologie und Sozialpolitik* J.C.B. Mohr (Paul Siebeck) Verlag, Tübingen 1988.
- Weber Max (1915), *Die Wirtschaftsethik der Westreligionen*. In: *Gesammelte Aufsätze zur Religionssoziologie I*, J.C.B. Mohr (Paul Siebeck) Verlag, Tübingen 1988.
- Weber Max (1923), *Wirtschaftsgeschichte*. Duncker & Humblot, Berlin 1991.
- Williamson Oliver E. (1985). *Reflections on the New Institutional Economics*. In: *Journal of Institutional and Theoretical Economics*, Vol. 141.